АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ГРУШКО Віктор Сергійович

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

(на прикладі Галичини)

Спеціальність 08.00.19 – Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 1994

АВ 29824

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00801792 (R)

Дисертаційна робота виконана у відділенні регіональних проблем розвитку і розміщення агропромислового комплексу Ради по вивченню продуктивних сил України АН України.

Наукові керівники: доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Української академії аграрних наук БОРЩЕВСЬКИЙ П.П.

кандидат економічних наук ДАНИЛИШИН Б.М.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Української Екологічної академії наук ДОБРЯК Д.С.

доктор економічних наук, професор, дійсний член (академік) Української Екологічної академії наук РУСНАК П.П.

Провідна організація – Львівське відділення Інституту економіки АН України

Захист відбудеться 11 травня 1994 р. о 14-30 на засіданні спеціалізованої ради К 016.41.01 в Раді по вивченню продуктивних сил України АН України за адресою: 252032, Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Ради по вивченню продуктивних сил України АН України.

Автореферат розісланий 11 квітня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук Д.К.Прейгер

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Одне з основних протиріч, яке загострилось в останні роки і продовжує ускладнювати ситуацію є протиріччя між зростаючими потребами суспільства і обмеженими можливостями природи. Природа не лише не в змозі безмежно забезпечувати людей необхідними ресурсами (продуктами харчування, питною водою, лісом і т.д.), але і не в змозі знешкоджувати і утилізувати все, що людина повертає і залишає внаслідок своєї виробничої діяльності.

На привеликий жаль, лише коли різко погіршились якісні показники навколишнього середовища (стан земельних, водних, повітряних ресурсів, порушився природний екологічний баланс і послаблюється саморегулююча властивість біосфери і т.п.) тільки тепер дійшли висновку про необхідність розумної взаємодії з природою. Без активного втручання суспільства природа сама вже не в змозі протистояти потужному антропогенному тиску на неї.

Особливо гостро ця проблема постала в нашій країні, де екологічна криза досягає свого піку. Специфічні особливості має вона на Галичині, де найбільш потужною ланкою сфери матеріального виробництва є агропромисловий комплекс. Саме він зумовлює широкомасштабний вплив на природу регіону, з розмахом якого не може змагатись жодна інша галузь матеріального виробництва.

У той же час зростання потреб у продукції агропромислового комплексу при сучасному режимі природокористування, буде призводити до збільшення антропогенного навантаження на природно-ресурсний потенціал Галичини. Тому для розв"язання цих проблем необхідно забезпечити органічну єдність елементів природно-ресурсного потенціалу (грунтових, водних, кліматичних, біологічних ресурсів) і виробничого потенціалу агропромислового комплексу території (засобів виробництва, застосування технологій, трудових ресурсів тощо).

В даний час назріла необхідність у розробці якісно нових підходів до охорони навколишнього середовища і соціально-економічного розвитку регіонів в зв"язку з переходом до ринкових відносин. Концепція охорони довкілля і соціально-

економічного розвитку окремих регіонів повинна передбачати ретельний аналіз антропогенного тиску на стан екосистеми; визначення екологічної ємкості території і розробку відповідних норм і нормативів раціонального природокористування; обґрунтування темпів і пропорцій розвитку народного господарства з врахуванням екологічних обмежень.

Перехід економіки регіонів на ринкові відносини, впровадження у практику господарювання різноманітних форм власності і господарювання, відсутність обґрунтованих екологічних обмежень створює реальну загрозу збільшення рівня навантаження на природно-ресурсний потенціал, в першу чергу в регіонах з достатньо потужним рівнем розвитку територіально-виробничих комплексів, зокрема агропромислового комплексу.

З особливою гостротою ця проблема стоїть на Галичині, яка виступає у міжрегіональному поділі праці як регіон з високопродуктивними біологічними, земельними, курортно-рекреаційними ресурсами.

За останні роки негативні екологічні тенденції в цьому регіоні найбільш проявляються в агропромисловому виробництві, яке виступає своєрідною контактною зоною у процесі взаємодії суспільства і природи. Зараз, коли проходить інтенсивний розвиток нових форм і розлад функціонування старих структур, необхідна розробка основних положень еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромисловим комплексом, яка передбачає формування теоретико-методологічних та методичних основ ефективності його використання, проведення всебічного аналізу використання природно-ресурсного потенціалу регіону, дослідження і визначення конкретних шляхів підвищення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу. Реалізація цих положень повинна базуватись на вдосконаленні і оптимізації структури використання природно-ресурсного потенціалу, впровадженні екологічних напрямів науково-технічного прогресу в агропромисловому комплексі, розвитку ринкових важелів підвищення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу.

Зростаюча необхідність досліджень у цій галузі вимагає багатоплановості наукових розробок в економічній та екологічній сферах не лише з приводу ефективності використання природних

ресурсів, але й виявлення та вивчення всіх факторів, що сприяють формуванню неефективного ресурсозатратного типу економічного росту, екологічних причин проявлення цих негативних явищ, територіальних відмінностей та особливостей виробництва, виходячи з сформованої системи господарювання і характеру розміщення продуктивних сил. Значний внесок в розробку теорії і практики підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу внесли відомі українські вчені Д.С.Добряк, П.П.Борщевський, П.Ф.Веденічев, Д.Я.Новаковський, О.М.Онищенко, В.С.Міщенко, М.А.Лендел, Р.А.Івахух, П.П.Руснак, В.Г.Сахаєв, Б.Й.Пасхавер, В.М.Трегобчук, М.Г.Ігнатенко, В.П.Руденко, Л.Е.Юзефович, О.М.Шпичак та інші.

Необхідно відмітити, що еколого-економічна ефективність раціонального природокористування в агропромисловому комплексі передбачає необхідність дослідження цілого комплексу причин, що породжують їх. Як показує практика, для того щоб побачити повну картину екологічної дегредації та оцінити всі фактори господарського механізму і рівень їх впливу на стан навколишнього середовища, потрібно проаналізувати стан всього комплексу природно-ресурсного і виробничого потенціалу агропромислового комплексу, його пропорційність, сформовану практику використання, наявні пріоритети і тіньові сторони.

Сказане обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Мета та основні завдання дослідження. Мета роботи полягає у розробці теоретичних, методологічних положень еколого-економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу в агропромисловому комплексі Галичини, дослідженні та узагальненні теоретичних, методологічних і практичних питань створення в агропромисловому комплексі цілісної природоохоронної системи, проблем підвищення екологічної ефективності природного ресурсного потенціалу агропромислового виробництва з точки зору комплексного системного підходу, розробки та обґрунтування практичних пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності його використання . Досягнення цієї мети обумовило необхідність розв"язання наступних завдань: розкриття сутності і змісту еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу, розробка наукових основ та основних принципів її реалізації, обґрунтування методологічних і методичних підходів, критеріїв і показників її кількісного виміру; обґрунтування методичних положень і визначення еколого-економічної ефективності агропромислового виробництва; системного аналізу

впливу агропромислового комплексу Галичини на довкілля; вироблення і раціоналізація шляхів удосконалення природокористування в агрогромисловому виробництві; обгрунтування можливості створення механізму екологізації АПК в умовах ринкових відносин.

Предметом дисертаційного дослідження є сукупність теоретичних, методологічних, методичних і практичних проблем визначення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіону агропромисловим комплексом.

Об"єктом дисертаційного дослідження є система економічних та екологічних відносин використання, відтворення і охорони природного ресурсного потенціалу в агропромисловому комплексі Галичини.

Методологія і методика дослідження. Методологічною основою дослідження була теорія пізнання, що визначила органічний зв"язок логічного та історичного аналізу і синтезу, якісного і кількісного вивчення конкретних та абстрактних явищ, процесів і систем. У контексті системного підходу до вивчення складної системи еколого-економічної ефективності природокористування в агропромисловому виробництві знайшли широке застосування статистично-економічний і монографічний методи дослідження, абстрактно-логічний, розрахунково-конструктивний, графічний, системного аналізу та ін.

Наукова новизна роботи. Наукову новизну мають слідуючі результати дослідження, що виносяться на захист:

- уточнення формулювання поняття сутності природно-ресурсного потенціалу, його змісту, складових та структури; визначення еколого-економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу, його сутності, складових елементів та функціональної структури;

- методичні основи визначення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу, критерії і показники її кількісної оцінки і визначення тенденцій її зміни;

- теоретико-методологічні і методичні основи визначення впливу розвитку агропромислового виробництва на навколишнє природне середовище;

– визначення та узагальнення еколого-економічної стійкості агроландшафтів та їх впливу на еколого-економічну ефективність використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу;

– комплексна еколого-економічна оцінка використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу Галичини, виявлення резервів і визначення шляхів їх покращення;

– система ринкових економічних важелів підвищення еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу;

– визначення можливих перспективних тенденцій і закономірностей еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу в агропромисловому комплексі Галичини в умовах переходу до ринкових відносин;

– формування і введення у науковий і практичний обіг значного масиву статистичної інформації, яка характеризує стан, тенденції і закономірності динаміки еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу Галицького агропромислового комплексу.

Наукова новизна і практичне значення роботи. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження визначається тим, що вони одержані автором вперше. Дисертація являє собою одне з перших наукових досліджень еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу Галичини, яке автором вводиться у науковий світ.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що воно містить комплексну системну оцінку еколого-економічної ефективності використання, відтворення та охорони природно-ресурсного потенціалу Галицького агропромислового комплексу, рекомендації і пропозиції по оптимізації їх впливу на навколишнє природне середовище і формування продовольчого фонду регіону. Вони можуть бути використані обласними і районними органами управління Галичини при керівництві розвитком агропромисловим комплексом, а також можуть бути використані при підготовці і підвищенні кваліфікації кадрів для агропромислового комплексу.

Апробація роботи і впровадження результатів дослідження. Результати наукових розробок і практичні рекомендації доповідались на наукових і науково-практичних конференціях: Человек в биосфере (Москва, 1988); Проблеми економічної географії Поділля (Кам"янець-Подільський, 1988); Проблеми екології Поділля (Кам"янець-Подільський, 1989); Социально-культурные и экономические приоритеты развития региона (Ростов-на-Дону, 1990); Пути коренного улучшения продовольственного обеспечения в новых условиях хозяйствования (Суми, 1990); Проблемы экологической оптимизации землепользования и водохозяйственного строительства в бассейне реки Днепр (Киев, 1992) та ін.

Публікації. По темі дисертації автором опубліковано 10 наукових праць загальним обсягом 6,9 друкованих аркушів.

Обсяг і структура роботи. Основний текст дисертації викладений на 238 сторінках. Робота містить 1 схему, 5 малюнків, 9 таблиць і 48 додатків. Дисертація складається з вступу, трьох глав, висновків, списку літератури і додатків.

Даний підхід до вивчення питання, а також сформовані вище мета і завдання дослідження обумовили слідуючу структуру дисертації:

ВСТУП

Глава 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

1.1. Природно-ресурсний потенціал регіонального агропромислового комплексу, його еколого-економічна сутність, функції і територіальна структура

1.2. Еколого-економічна ефективність використання природно-ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу

1.3. Методичні основи визначення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу

Глава 2. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ГАЛИЧИНИ

2.1. Ефективність використання природних ресурсів

2.2. Економічна ефективність агропромислового виробництва
2.3. Тенденції і закономірності формування еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу
Глава 3. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГАЛИЦЬКОГО АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ
3.1. Удосконалення і оптимізація структури використання природно-ресурсного потенціалу
3.2. Впровадження екологічних напрямів науково-технічного прогресу в агропромисловому комплексі
3.3. Розвиток ринкових важелів підвищення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу
ВИСНОВКИ
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ
ДОДАТКИ

II. ОСНОВНІ НАУКОВІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Вихідною базою для визначення перспективних напрямів економічного і соціального розвитку продуктивних сил окремих регіонів України в період формування розвинутих ринкових відносин, зокрема такого з них як Галичина, є комплексна системна оцінка їх природного ресурсного потенціалу, еколого-економічної ефективності його використання, відтворення та охорона, виявлення резервів та визначення шляхів її підвищення на основі впровадження новітніх досягнень наукового і технологічного прогресу, всебічного використання ринкових економічних важелів управління раціональним природокористуванням, процесом відтворення та охорони природних ресурсів і навколишнього середовища.

В дисертації розкриваються сутність, теоретико-методологічні і методичні основи еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу як провідної ланки народного господарства України та її окремих регіонів, зокрема Галичини. На думку автора,

Природно-ресурсний потенціал окремого регіону (території) являє собою сукупну можливу продуктивність її природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, що виражається у їх суспільній споживчій вартості. Він характеризує стан природних ресурсів, тіла та сили природи з властивими їм законами функціонування та розвитку елементів, які відображають економічні відносини, котрі впливають на рівень суспільної продуктивності праці.

Економічна сутність природних ресурсів полягає в тому, що вони як елементи і сили природи використовуються у виробничій і в невиробничій сферах з метою задоволення потреб людей в конкретних видах продукції або послугах.

З точки зору дисертанта до природних ресурсів виробничого призначення слід відносити вивчені елементи природи, котрі можуть бути використані у виробництві певних видів продукції в умовах конкретного його технічного і технологічного стану. Залучені у виробництво природні ресурси перетворюються в засоби виробництва і використовуються в ньому як засоби праці (земля, вода для зрошення, водні шляхи та ін.) і предмети праці (сировина, матеріали, енергія), а при завершенні виробничого циклу складають матеріальну основу кінцевого продукту.

В дисертації показано, що природно-ресурсний потенціал території являє собою цілісну систему складно організованих об"єктів. Його цілісність визначається сполученням взаємообумовлених природних і соціально-економічних зв"язків і залежностей, вона поєднує всі природні ресурси у територіальній єдності. Критеріями цілісності природно-ресурсного потенціалу є системність, комплексність, функціональність, структурність, автономність розвитку та ін. Найбільш характерними ознаками природно-ресурсного потенціалу території являються: 1) тісна взаємодія його компонентів (елементів),- зміна одного з них призводить до зміни інших; 2) єдність його компонентів у взаємозв"язку "людина - суспільство - виробництво"; 3) просторово-часова співпорядкованість його складових.

Як визначено в дисертаційній роботі, природно-ресурсний потенціал агропромислового комплексу являє сукупну продуктивність усіх природних ресурсів, яка виражається в об"ємі виробництва агропромислової продукції. Він включає тіла, речовини

і сили природи, які на певному рівні розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу можуть бути залучені до агропромислового виробництва. Перш за все до них належать земельні ресурси. Найважливішу роль у формуванні грунтового потенціалу відіграють рослини, які, як і мікро- та макроорганізми, сприяють нагромадженню поживних речовин. Потенціал земельних ресурсів виражається через врожайність сільськогосподарських культур. До природних ресурсів агропромислового комплексу відносяться також лісові, водні ресурси, повітря та ін.

Загальна вартісна оцінка природного ресурсного потенціалу Галицького регіону та його місце в природному ресурсному потенціалі України характеризуються даними, що приведені в табл. I.

Таблиця I.

Природний ресурсний потенціал Галицького регіону (1990 р., в млн крб.)*

Потенціал ресурсів	Івано-Франківська область	Львівська область	Тернопільська область	Галицький регіон	Україна
Земельні ресурси	294,2	594,1	852,0	1740,3	23946,3
Лісові ресурси	214,9	224,9	53,0	592,8	2249,8
Водні ресурси	406,2	460,7	154,4	1021,3	7054,8
Мінеральні ресурси	90,4	458,1	14,1	562,6	15244,8
Фауністичні ресурси	1,6	3,6	1,7	6,9	255,7
Рекреаційні ресурси	212,0	190,1	61,3	463,4	5201,4
ВСЬОГО	1219,3	2031,5	1136,5	4387,3	53952,8

* Розраховано за даними: В.П.Руденко. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу України.- Київ: Вища школа, 1993.- С. 26, 28, 29, 42.

Як свідчать приведені дані, як за розміром, так і за структурою природний ресурсний потенціал Галицького регіону відрізняється від природного ресурсного потенціалу України в цілому.

Так, за розміром в розрахунку на І кв. кілометр території й на душу населення їх відмінність характеризується слідуючими показниками (1990 р.): Галичина - відповідно 88,6 і 0,816 тис. крб.; Україна - 89,4 і 1,058 тис.крб.

Якщо за розміром природний ресурсний потенціал Галицького регіону не значно відрізняється від його показників в цілому по Україні, то за структурними складовими відмінність між ними суттєва (табл. 2).

Таблиця 2.

Порівняльна структура природного ресурсного потенціалу України і Галицького регіону (1990 р., %)*

Потенціал ресурсів	Україна	Галичина	У тому числі області		
			Івано-Франківська	Львівська	Тернопільська
Земельні ресурси	44,4	39,7	24,I	29,7	75,0
Лісові ресурси	4,2	I3,5	I7,6	II,I	4,7
Водні ресурси	I3,I	23,3	33,3	22,7	I3,6
Мінеральні ресурси	28,3	I2,8	7,5	22,5	1,2
Фауністичні ресурси	0,5	0,2	0,I	0,2	0,2
Рекреаційні ресурси	9,5	I0,5	I7,4	I4,3	5,3
ВСЬОГО	I00,0	I00,0	I00,0	I00,0	I00,0

* Розрахована за даними табл. I

Структурний аналіз природного ресурсного потенціалу Галицького регіону показує, що серед його основних складових елементів найбільш високу питому вагу займають земельні (39,7 %), водні (23,3 %), лісові (I3,5 %) і мінеральні ресурси (I2,8 %) ресурси. Привертає увагу те, що для цього регіону характерна значна міжрегіональна диференціація структури природного ресурсного потенціалу. В розрізі областей регіону диференціація частки окремих видів природних ресурсів в їх

загальній оцінці досягає трьохкратного розміру. Це стосується в першу чергу земельних, лісових, водних, мінеральних, рекреаційних ресурсів. Так, наприклад, питома вага земельних ресурсів в структурі природного ресурсного потенціалу коливається від 24,1 % в Івано-Франківській області, до 75 % в Тернопільській області; лісових - від 4,7 % в Тернопільській області до 17,6 % в Івано-Франківській області; рекреаційних ресурсів - від 5,3 % в Тернопільській області до 17,4 % в Івано-Франківській області. За структурою природного ресурсного потенціалу більш усереднені показники до регіонального рівня характерні для Львівської області, які в меньшій мірі відрізняються від показників структури природно-ресурсного потенціалу Галичини.

Слід зазначити, що Галицький регіон характеризується однаковою часткою в території, населенні та природному ресурсному потенціалі країни в цілому, що підтверджують дані табл. 3.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика основних показників природного ресурсного потенціалу України і Галицького регіону (1990 р.) *

	Україна	Галичина	У тому числі області		
			Івано-Франківська	Львівська	Тернопільська
Територія, тис.кв.км	603,7	49,5	13,9	21,8	13,8
Населення, тис.чол.	51891,5	5373,5	1437,2	2759,2	1177,1
Природний ресурсний потенціал	53952,8	4387,3	1219,3	2031,5	1136,5

* Розраховано за даними: Народне господарство Української РСР у 1989 році.- Київ: Техніка, 1989.- С.28; Народне господарство Української РСР у 1990 році.- Київ: Техніка, 1990.- С. 22; В.П.Руденко. Довідник з географії природно-ресурсного потенціалу.- Київ: Вища школа, 1993.- С. 26, 28, 29, 42.

На долю цього регіону приходиться 8,2 % території, 10,3 % населення і 8,1 % природного ресурсного потенціалу України. Водночас в міжобласному розрізі має місце диференціація цих основних показників, які характеризують природний, людський і виробничий потенціал окремих областей.

Оцінюючи цінність природних ресурсів, автор виділяє два її аспекти: 1) цінність їх у розумінні задоволення певних потреб людей; 2) цінність їх з точки зору затрат суспільної праці на їх отримання. Відповідно відрізняють споживчу вартість і вартість природних ресурсів. Першу з них мають всі природні ресурси і умови, а другу - тільки ті, які є об"єктами суспільного виробництва.

Значна увага в дисертації приділена питанням трактування еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу, обґрунтуванню методичних положень по визначенню її рівня, виявленню резервів та обґрунтуванню основних напрямів її підвищення в умовах формування розвинутих ринкових відносин в агропромисловому комплексі, його сферах, галузях і на підприємствах.

Виходячи з того, що економіка як наука являє собою науку про ефективність використання обмежених ресурсів, серед яких особливе місце займають природні ресурси, в дисертації підкреслюється, що всі сучасні гострі проблеми соціально-економічного і екологічного розвитку суспільства входять своїми коріннями в проблему ефективності використання ресурсів взагалі, у тому числі в першу чергу природних ресурсів, зокрема таких з них як земельні, лісові, водні, мінерально-сировинні, повітряні, рослинні, біологічні, рекреаційні та ін.

В дисертації дана класифікація, розширений зміст та обґрунтовані методичні положення обрахування ефективності використання природного ресурсного потенціалу регіонального агропромислового комплексу, її основних понять, критеріїв та показників. В основі вирішення цих завдань лежить використана автором методологічна концепція єдності економіки та екології, у межах якої любий процес використання природного середовища розглядається як обмін речовинами та енергією між економікою

та навколишнім природним середовищем. Єдність економіки та екології випливає не тільки з факту їх тісної взаємодії та взаємовпливу, але й з можливості досягнення тих чи інших соціально-економічних цілей шляхом одночасного управління як економічними явищами і показниками, так і станом навколишнього природного середовища, що повинно забезпечувати ефективне функціонування народногосподарського комплексу, раціональне використання, відтворення та охорону природного ресурсного потенціалу.

Структуризуючи види ефективності використання природного ресурсного потенціалу агропромислового комплексу, автор виділяє економічну, соціальну та екологічну ефективність. Сутність економічної ефективності проявляється у можливості отримати певний економічний ефект при використанні природного ресурсного потенціалу території (регіону) за певний проміжок часу і зменшенні витрат на відновлення нормального стану навколишнього середовища у результаті забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів та їх охорони. Соціальна ефективність використання природного ресурсного потенціалу агропромислового комплексу характеризується забезпеченням населення у відповідних видах продукції, що виробляється агропромисловим комплексом. Екологічна ефективність використання природного ресурсного потенціалу визначається створенням нормальних умов для життєдіяльності населення, необхідних умов для розширеного відтворення природних ресурсів, розміром отриманого ефекту внаслідок зменшення втручання господарської діяльності людини в навколишнє природне середовище.

У дисертації запропоновано і обґрунтовано систему критеріїв і показників для кількісного і якісного визначення екологічної, економічної та соціальної ефективності використання природного ресурсного потенціалу, запропоновані формули і методичні рекомендації для їх обчислення.

Аналізуючи тенденції і закономірності динаміки економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу агропромислового комплексу Галичини та її областей, автор акцентує увагу на розмірах посівних площ, валових зборів і врожайності основних видів сільськогосподарських культур, а також на

поголів"І, структурі і продуктивності тваринництва, показує, що основні результативні економічні показники розвитку сільського господарства, харчової і переробної промисловості та інших сфер і галузей агропромислового комплексу регіону характеризуються значним коливанням за різні проміжки часу, а в останні роки - стабільною тенденцією до значного зниження. Таке явище характерне, зокрема, для показників врожайності основних видів сільськогосподарських культур, продуктивності тваринництва, загальних обсягів виробництва продукції сільського господарства, харчової і переробної промисловості та інших сфер і галузей агропромислового комплексу цього регіону, що свідчить про суттєве зниження ефективності використання його природного ресурсного потенціалу (табл. 4).

Аналіз табл. 4 показує, що за період з 1981 по 1992 роки в цілому по Галицькому регіону спостерігались негативні тенденції пов"язані з погіршенням використання природно-ресурсного потенціалу АПК, що яскраво відображається в зниженні показників урожайності основних сільськогосподарських культур і продуктивності худоби та птиці. Про те, як показує досвід, ефективність використання природно-ресурсного потенціалу прямо залежить від форм і організації системи господарювання, врахування історичних, регіональних і етнічних особливостей при формуванні виробничих процесів.

Узагальнююча оцінка економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу регіону може бути здійснена на основі визначення співвідношення основних узагальнюючих показників, що характеризують його економічний і соціальний розвиток, його міжгалузевих комплексів та окремих провідних галузей, і величини природного ресурсного потенціалу регіону. Не дивлячись на те, що як в теоретичному, так і в методичному й практичному плані такі підходи не апробовані, пошукувач зробив спробу провести такі орієнтивні оцінки. Вони дозволяють дати хоч би орієнтовну порівняльну характеристику економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу регіону та його областей в статичному аспекті, визначити її рівень відносно країни в цілому, зробити його міжрегіональну оцінку, виявити регіональні резерви та визначити шляхи його зростання на сучасному етапі (табл. 5).

Таблиця 4

Тенденції динаміки основних показників економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу АПК Галицького регіону*

Показники	Івано-Франківська область			Львівська область			Тернопільська область			Галицький регіон		
	1961-1985 рр.	1986-1990 рр.	1991-1992 рр.	1981-1985 рр.	1986-1990 рр.	1991-1992 рр.	1961-1985 рр.	1985-1990 рр.	1991-1992 рр.	1961-1985 рр.	1986-1990 рр.	1991-1992 рр.
Урожайність сільськогосподарських культур												
Зернові культури	27,0	32,1	27,5	23,5	30,5	29,3	26,0	32,1	29,9	22,5	31,6	28,9
Цукрові буряки (фабричні)	305,0	341,0	250,0	264,0	330,0	297,0	254,0	326,0	239,0	281,0	332,3	262,0
Картопля	140,0	138,0	103,0	141,0	145,0	126,0	147,0	151,0	113,0	142,7	144,7	114,0
Овочі	162,0	160,0	112,0	155,0	172,0	141,0	121,0	155,0	124,0	146,0	162,3	125,1
Продуктивність худоби та птиці												
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	2897,0	2652,0	2249,0	3082,0	2812,0	2479,0	2756,0	2656,0	2325,0	2911,7	2706,0	2350,0
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	2,1	2,3	2,18	2,3	3,2	2,9	2,6	2,7	2,3	2,3	2,7	2,4
Середня річна несучість курей-несучок, шт	227,0	229,0	202,5	232,0	232,0	203,0	193,0	217,0	186,5	217,3	226,0	197,3
Обсяг продукції сільського господарства в % до попереднього періоду	112,2	113,3	80,7	109,2	109,1	90,5	115,5	112,4	81,6	111,4	99,4	83,3
Загальний обсяг продукції харчової промисловості в % до попереднього періоду	119,1	123,4	94,7	116,8	112,9	77,5	135,8	115,4	81,0	122,6	115,2	81,9

* Розраховано за даними Міністерства статистики України

Інститут ім. В. Стефаника АН України

Таблиця 5

Узагальнюючі показники економічної ефективності використання природного ресурсного потенціалу Галицького регіону (крб.)*

Вироблено на одиницю потенціалу	Україна	Галичина	У тому числі по областям		
			Івано-Франківська	Львівська	Тернопільська
Валового суспільного продукту	5,347	6,302	5,523	7,512	4,974
Продукції промисловості	3,218	3,797	3,251	4,937	2,342
Продукції сільського господарства	1,148	1,390	1,197	1,364	1,675
Продукції харчової і переробної промисловості	0,645	0,820	0,551	0,885	0,999
Продукції АПК	1,793	2,210	1,748	2,249	2,574
Національного доходу	2,186	2,771	2,558	3,356	1,955

* Розраховано за даними: В.П.Руденко. Згад.праця.-С.58; Народне господарство Української РСР у 1990 році.- С. 6, 329; Валовый общественный продукт и национальный доход по областям Украины за 1990 г. Стат. сборник.- Киев: Минстат Украины.- С. 1,2.

Як показує аналіз рівень ефективності використання природного ресурсного потенціалу в Галицькому регіоні значно перевищує середні їх показники в Україні, зокрема по валовому суспільному продукту - на 17,8 %, національному доходу - на 26,8 %, продукції АПК - на 28,2 %, продукції промисловості - на 18,0 %, продукції сільського господарства - на 21,0 %, продукції харчової і переробної промисловості - на 27,1 %.

Водночас має місце значна диференціація цих показників в розрізі областей Галицького регіону. Так, найбільш характерне коливання рівня ефективності використання природного ресурсного потенціалу для Львівської та Тернопільської областей, а Івано-Франківська область займає серед цих областей проміжне

посереднє місце.

Екологічна ефективність використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу Галичини характеризується через можливість одержання ефекту від зменшення частки навантажень агропромислового виробництва на природне середовище, створення передумов для розширеного відтворення природних ресурсів. В дисертаційній роботі для визначення екологічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу АПК Галичини пропонується використовувати якісні і кількісні показники. Якісні: коефіцієнт екологічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу; структура капіталовкладень на відновлення природних ресурсів; показники негативного антропогенного впливу на складові ПРП; кількісні показники: динаміка використання і відновлення природно-ресурсного потенціалу АПК Галичини (по видах ресурсів).

Соціальна ефективність використання природно-ресурсного потенціалу АПК Галичини досягається в результаті підвищення рівня життя людей, зменшення захворюваності, зменшення кількості мігрантів по причині забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості ресурсів. Соціальну ефективність використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового комплексу Галичини можуть характеризувати такі показники: темпи росту продуктивності живої праці; задоволення потреб у продуктах харчування; економія живої праці; рівень захворювання населення (кількість професійних захворювань, види захворювань); ефективність і можливості використання вільного часу працівників; структура отримання і використання доходів населення, тощо.

Основним напрямом підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу АПК Галичини є удосконалення та оптимізація структури використання природно-ресурсного потенціалу АПК, в першу чергу земельних і водних ресурсів (зменшення площ орних земель на території регіону, збільшення кількості чистих парів, тощо). В умовах значного поширення еродованості земель особливо важливе значення набуває раціональна організація території. Стосовно Галичини комплекс агротехнічних заходів повинен визначатись крутизною схилів, рівнем змитості ґрунтів, пересіченістю земель ярами тощо, підвищенням

ролі і збільшенням кількості лісозахисних смуг і заліснених ділянок. Зростання ефективності використання природно-ресурсного потенціалу Галичини можна одержати тільки за рахунок покращення режиму природокористування в регіоні в цілому, ускладнення природних угрупувань, підвищення їх гетерогенності. Найбільш доцільно в умовах Галичини організувати комплекс таких природоохоронних заходів: вилучити з сільськогосподарського обороту сильно еродовані землі, використовуючи їх в першу чергу під заліснення; довести заліснені ть регіону не менш як до 40 %; значно збільшити площі багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, чистих парів; оптимізувати використання органічних добрив.

Другим важливим напрямом підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу АПК Галичини є впровадження екологічних напрямів науково-технічного прогресу в агропромисловому виробництві. Потрібно вироблення нової регіональної наукової еколого-технологічної політики, яка створить можливості для оптимізації частки техногенних навантажень на природно-ресурсний потенціал, виробництво екологічно безпечних і регіонально пристосованих технічних засобів, формування відповідних фінансових, технічних, сировинних, кадрових та інформаційних ресурсів, адекватного управління, вдосконалення еколого-технологічної інфраструктури агропромислового комплексу та ін.

В умовах переходу до ринкових форм економічних відносин в суспільстві важливим залишається процес оптимізації форм державного регулювання і ринкових факторів підвищення ефективності використання ПРП АПК Галичини. Якщо у виробництві і розподілі традиційних господарських благ державне регулювання повинно бути направлене на підвищення дієвості ринкових механізмів і попередження соціально-негативних наслідків, то в процесі підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу "компетенція" ринку звужується до вибору найбільш економічних і надійних засобів досягнення екологічних імперативів - соціально необхідних рівнів екологічної безпеки. Встановлення цих рівнів, їх динаміка і розподіл між реципієнтами, як і інституційне гарантування виконання екологічних імперативів,- завдання що вирішується з допомогою державних методів регулювання.

Враховуючи те, що Галичина виступає як крупний регіон рекреації в межах України уже в найближчий час необхідна розробка Державної екологічної програми, що дозволить стимулювати підвищення відтворювальної здатності природно-ресурсного потенціалу регіону, провести чітке розмежування джерел фінансування заходів з охорони, відновлення і збереження природних ресурсів між підприємствами і централізованими джерелами, забезпечення надійності і достатності цих джерел в нових умовах господарювання; формування ринку екологічних послуг, в рамках якого повинно бути забезпечено фінансування і кредитування заходів для оздоровлення навколишнього середовища, відновлення і покращення природних ресурсів за рахунок коштів підприємств природокористувачів, спеціалізованих підприємств і організацій, а також банківські кредити; створення системи платежів за природні ресурси і екологічних податків, що стимулюватиме оздоровлення екологічної ситуації, відновлення і раціональне використання природних багатств, соціально справедливого і економічно ефективного розподілу рентних доходів від цих ресурсів.

У ВИСНОВКАХ дисертаційної роботи сформовані основні висновки і пропозиції, які зводяться до слідуючого.

Негативні зміни, які відбуваються у біосфері і продовжують прогресувати, поставили цілий ряд глобальних проблем, для розв"язання яких потрібні якісно нові підходи. Важливою передумовою становлення ефективного природозберігаючого механізму в агропромисловому комплексі є визначення залежності величини інтенсифікації агропромислового виробництва та охорони навколишнього середовища, ролі науково-технічного прогресу як фактору інтенсифікації та умов формування екологічного типу відтворення, що пропонує досягнення екологічної рівноваги через визначення можливостей певної регенерації речовини природи. Методологічною основою підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу регіону агропромисловим комплексом є вироблення методологічних підходів до оцінки, що передбачає єдність еколого-економічного змісту, визначення територіальної диференціації в ефективності його використання, охорони і відтворення.

Важливим напрямом підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромисловим комплексом є стимулювання виробничого процесу в АПК на базі екологічних та економічних підходів з метою досягнення високих результатів, які здатні стимулювати природоохоронну діяльність.

Між рівнем розвитку виробничого потенціалу і станом навколишнього середовища існує тісний зв"язок. У сільському господарстві на стан довкілля впливає: технічна озброєність і якість сільськогосподарської техніки. Істотним недоліком розвитку виробничого потенціалу сільського господарства є низька якість засобів праці – машин, механізмів, обладнання, яка виражається через низьку продуктивність, високі втрати сільськогосподарської продукції при їх використанні, високу вартість техніки і собівартість продукції, що виробляється.

Серед причин сформованої нераціональної системи землеробства є: високий рівень розораності, високий рівень сільськогосподарської освоєності, особливо на Тернопільщині, високий процент еродованості ріллі і велика доля ріллі на схилах. На погіршення якості земель впливають: порушільнення ґрунтів під впливом сільськогосподарської техніки, засоби для внесення у ґрунт органічних і мінеральних добрив, нераціональний розподіл сільськогосподарських культур по території регіону, висока питома вага високоінтенсивних культур по території регіону, висока питома вага високоінтенсивних технічних культур, зокрема цукрового буряка та ін., що пов"язане з значно більшим ризиком порушення ґрунтової родючості і необхідністю прийняття додаткових заходів по відновленню природної родючості. Неефективне використання мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин призводить до посилення деградаційних процесів земельних ресурсів.

Одна з важливих причин деградації земельних ресурсів пов"язана з існуючою низькою їх економічною оцінкою, що веде до невиправданого залучення їх для народногосподарських потреб. Показником, що характеризує ефективність використання природно-ресурсного потенціалу агропромисловим комплексом може служити відношення валової продукції АПК до природно-ресурсного потенціалу території.

Особливістю розвитку харчової промисловості Галичини є незбалансованість між постачанням сировини і можливостями виробничих потужностей для його переробки. Крім того, головними причинами, що стимулюють цей процес, є погана якість сировини і повільні темпи модернізації у харчовій промисловості.

Дослідження ефективності використання вторинних матеріальних ресурсів показало, що за останній час вторинні ресурси і відходи є одним з джерел забруднення навколишнього середовища. Серед причин, що породжують неефективність використання вторинних природних ресурсів є відсутність чіткої системи ціноутворення на вторинну сировину і вторинні матеріальні ресурси.

У зв"язку з переходом економіки на ринкові відносини, розглянуті проблеми підвищення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу агропромисловим комплексом у нових умовах. На основі системного аналізу визначена можлива структура та особливості функціонування господарського механізму в умовах ринкових відносин.

ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ ОПУБЛІКОВАНІ НАУКОВІ ПРАЦІ:

1. Экономическое стимулирование рационального использования угодий // Человек в биосфере: Сб. тез. докл.- Москва, 1988. - С. 34, 0,15 д.а. (у співавторстві).

2. Розвиток економіко-географічних досліджень агропромислових комплексів Поділля // Проблеми економічної географії Поділля: Зб. тез. доп. / Кам.-Под. пед. інс-т, Кам"янець-Подільський, 1988.- С. 17-18, 0,45 д.а.

3. Основні проблеми формування приміських АПК Поділля // Проблеми екології Поділля: Зб. тез. доп. / Кам.-Под. пед. інс-т. Кам"янець-Подільський, 1989.- С. 23-25, 0,3 д.а. (у співавторстві).

4. Пути системного решения экологических и экономических проблем // Социальнокультурные и экологические приоритеты развития региона: Зб. тез. доп. Ростов-на-Дону, 1990.- С. 29-30, 0,15 д.а. (у співавторстві).

5. Агропромышленное производство и формирование регионального продовольственного комплекса // Пути коренного улучшения продовольственного обеспечения в новых условиях хозяйствования: Тез. докл. Сумы, 9-10 октября 1990 г.- С. 38-42,

0,6 п.л. (в співавторстві).

6. Еколого-економічні проблеми розвитку агропромислового виробництва на Галичині // Вісник аграрної науки, 1992, № 9.- 1,0 д.а. (у співавторстві).

7. Ринкові заходи регулювання розвитку харчової і переробної промисловості // Харчова і переробна промисловість, 1992, № 7.- 0,75 д.а. (у співавторстві).

8. Эколого-экономические проблемы интенсивного землепользования в Тернопольской области //Тез.докл. СОПС АН Украины, Киев, 25-27 марта 1992 г.- С. 66-68, 0,6 п.л.

9. Природокористування в АПК // Сільська доля, 15 вересня 1992 р.- С. 3, 0,3 д.а. (у співавторстві).

10. Природоохоронній діяльності досконалий економічний механізм // Вісник аграрної науки, 1993, № 10.- 0,6 д.а. (у співавторстві).

Підп. до друку 7.04.1994. Формат 60x84x16
Офс.др. Ум.-др.арк. 1,2. Ум.ферб.-відб. 1,2
Обл.-вид.арк. 1,0. Зам. №50 Тираж 100 прим.

Рада по вивченню продуктивних сил України АН України
252032, Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60
Дільниця ротапринтного друку РВПС України АН України
252032, Київ-32, бульвар Т.Шевченка, 60

Ав 29.824